

TBMM'nin Açılışının Trabzon'da Çıkan İstikbal Gazetesine Yansımaları

The Reflection of the Opening of the Grand National Assembly in the İstikbal Newspaper in Trabzon

Engin Çağdaş BULUT¹ , Hikmet ÖKSÜZ²

öz

Trabzon'da yerel basın 19. yüzyılın ikinci yarısında oluşmaya başlamıştır. Milli Mücadele Dönemi'nin başından İstikbal Gazetesi'nin yayımlanmasına kadar geçen süreçte Trabzon'da çeşitli gayrimüslim gazetelerin yanı sıra sahibi Türk olan Milli Mücadele karşıtı gazeteler de vardı. 1918 yılında Faik Ahmet Barutçu'nun önderliğinde neşredilmeye başlanan İstikbal Gazetesi, Milli Mücadele taraftarı yayın politikasıyla bölgede etkili olmuştur. Gazete, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) kuruluşunu Osmanlı idaresi aleyhinde göstermeye çalışanlara karşı çıkmıştır. Bu doğrultuda gazete de hilafet ve saltanatın merkezi olan İstanbul'un işgal edilmesi, Osmanlı idarecilerinin hüküm veremez hale getirilmesi, bağımsızlığına düşkün olan milletin yeniden kendi kararlarını verebilmesi gerekçelerini ileri sürülmüştür. Damat Ferit Paşa Hükümeti'nin yanlış politikalarını da eleştiren İstikbal Gazetesi, Türk milletinin halife ve padişahına karşı isyan etmeyeceğini belirtmiştir. Ankara'da yeni bir meclisin teşekkülünün hem zorunluluk hem de ihtiyaç meselesi olduğuna değinen gazete, 23 Nisan 1923'deki merasimlere de yer ayırmıştır. TBMM'nin açılış günündeki dini hassasiyetleri anlatan yazıların yanı sıra TBMM'ye katılacak milletvekillerinin seçimi hakkında da bilgilendirmelerde bulunulmuştur. Basının propaganda aracı olarak önem kazandığı bir dönemde İstikbal Gazetesi, yaptığı yayınlarla birlik ve beraberliğin sağlanmasına, gerek bölge gerekse ülke çapında vatan uğruna gerçekleştirilen mücadelenin başarıya ulaşmasına katkı yapmıştır. **Anahtar kelimeler:** TBMM, İstikbal Gazetesi, basın, propaganda, Milli Mücadele

ABSTRACT

The new world order that emerged after the First World War put the future of the Ottoman Empire at risk. Following the Mondros Armistice Agreement, many regions of the country were occupied by the members of the Entente States. Local press in Trabzon was formed in the second half of the 19th century. During the period from the beginning of the National Struggle to the publication of İstikbal Newspaper, there were various newspapers published by non-Muslims in Trabzon as well as anti-National Struggle newspapers owned by Turkish people. İstikbal Newspaper, which was first published in 1918 by Faik Ahmet Barutçu, became influential in the region with its pro-National Independence publication policy. The newspaper objected to those who tried to show the establishment of the Turkish Grand National Assembly (TGNA) as an act against the Ottoman administration. In this regard, the newspaper put forward legitimate reasons

¹Engin Çağdaş Bulut (Dr.),
Trabzon, Türkiye
E-posta: bulut8713@gmail.com
ORCID: 0000-0002-4744-2629

²Sorumlu yazar/Corresponding author:
Hikmet Öksüz (Prof. Dr.),
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Tarih Bölümü, Trabzon, Türkiye
E-posta: hikmet61@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-3957-9174

Başvuru/Submitted: 08.06.2020
Revizyon Talebi/Revision Requested:
23.06.2020
Son Revizyon/Last Revision Received:
02.10.2020
Kabul/Accepted: 03.10.2020

Atıf/Citation: Bulut, Engin Çağdaş ve Öksüz,
Hikmet. "TBMM'nin Açılışının Trabzon'da
Çıkan İstikbal Gazetesine Yansımaları." *Türkiyat
Mecmuası-Journal of Turkology* 30, 2 (2020):
657-670.
<https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.748529>

such as the occupation of Istanbul, the center of caliphate and reign, Ottoman administrators who were stripped of power to rule, and the dire need for the nation to be self-governing. Criticizing the wrong policies of the Damat Ferit Pasha Government, İstikbal Newspaper highlighted that the Turkish nation would not rebel against the caliph and the sultan. The newspaper that stated the formation of the new Assembly in Ankara was essential, also addressed the ceremonies to be performed on April 23, 1923. In addition to the articles describing religious sensitivities on the opening day of the Turkish Grand National Assembly, information was provided on the election of deputies to attend the Turkish Grand National Assembly as well. At a time when the press was gaining importance as a propaganda tool, İstikbal Newspaper contributed to the country's unity and solidarity as well as to the success in the regional and national struggle through its publications.

Keywords: TGNA, İstikbal Newspaper, press, propaganda, National Struggle

EXTENDED ABSTRACT

The new world order that emerged after the First World War put the future of the Ottoman Empire in jeopardy. Following the Mondros Armistice Agreement, many parts of the country were occupied by the members of the Entente States. In addition, allocating land to Armenians, Greeks and Kurds was also on the agenda. Although they had not officially occupied, the troops of the Entente States proceeded to Istanbul, the capital of the state, and the sultan and the government were under pressure. Under these circumstances, the liberation of the country did not seem possible. Local resistance organizations were established in many cities, and a struggle was initiated against both the occupation forces and the minorities' harmful activities. The resistance evolved into an organized struggle with the arrival of Mustafa Kemal Pasha in Samsun. The center of the struggle was moved to Ankara with the dissolution of the Last Assembly (Meclis-i Mebusan) and the occupation of Istanbul. The Turkish Grand National Assembly (TGNA) was formed here. However, the formation of the Assembly received reactions from the Entente States and their supporters. With Damat Ferit Pasha becoming the head of the cabinet, the Grand Vizier and sheikhislam as well as the Sultan under pressure began working against the new Assembly. Fatwas were declared against the new Assembly to demonstrate that it was a rebellion against the Sultan. TGNA benefited from two means to consolidate its legitimacy: religion and the press. Religion was utilized by issuing fatwas against unfounded allegations. The press was used to communicate the situation of the country, the activities of the enemies, and the goals of the National Struggle to the public. The press functioned as a crucial tool to increase public participation in the National Struggle initiated with the purpose of rescuing the state from occupation and the reign and caliphate from captivity, as well as to publicize the legitimacy of this struggle. İstikbal Newspaper, which was first published in Trabzon in 1918, was one of these tools with its publication policy supporting the National Struggle. Unlike the newspapers with an anti-National Struggle agenda and those belonging to minority groups in Trabzon, İstikbal Newspaper, directed by Faik Ahmet, aimed to support the National Struggle, explain the struggle for independence to the domestic and foreign communities, defend Turkishness, and reveal the plans of the enemies. The newspaper, which initially could not serve these purposes efficiently as it was published in a Greek printing house,

later on gained the desired freedom when its printing house was established. The formation of the Turkish Grand National Assembly also became the subject of various news items in İstikbal Newspaper, which was published until 1925. Examining these news items shows that the creation of the TGNA was approached from four different perspectives. First of all, it dealt with the issue of why a new Assembly was needed. It was argued that the a new Assembly was essential because the occupation of Istanbul, centre of the Ottoman Empire, precluded legislative-executive-judicial activities; the Sultan who was also the caliph was in captivity, and the country's independence was in danger. There was no article in the Constitution to constitute a legal basis for the new Assembly. For this reason, drawing on the constitutions of foreign states such as France, it was asserted that the Parliament could be opened at another place in the country during force majeure. İstikbal Newspaper which also drew attention to the elections for representatives in the parliament, listed the criteria sought in the deputies. According to these criteria, the deputies were supposed to be reliable and accommodationist, familiar with the public needs, and not be narrow-minded and manipulated. Finally, the Assembly's task was to save the caliph and the sultan, to prevent the occupation of the country, and to ensure that the occupied lands would be reannexed to the homeland. While İstikbal Newspaper continued its publishing activities in this direction, it also discussed the resignation of the pro-National Struggle government in Istanbul and the establishment of the Fourth Ferit Pasha cabinet, which was an advocate of the Entente States.

1. Giriş

Türkiye'de 19.yüzyılda başlayan basın faaliyetleri, dönem dönem sansür uygulamalarına maruz bırakılsa da II. Meşrutiyetle birlikte kısmen özgür bir hâl almıştır. Sayısal olarak en çok gazetenin yayımlandığı yer İstanbul olmasına rağmen, Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de gazete ve dergiler okuyucuyla buluşmaktaydı. Milli Mücadele Dönemi'nde Trabzon'da Türklere ait yaklaşık 20 adet gazete ve dergi çıkmıştır.¹ Şehirde Pontus Rum faaliyetlerini destekleyen Rum basınına karşı Türklere de harekete geçmiş ve Faik Ahmet (Barutçu) önderliğinde 10 Aralık 1918'de İstikbal Gazetesi yayımlanmıştır. 11 Mart 1925'te kapatılana kadar 1426 sayısı yayımlanan gazete başlangıçta bir Rum matbaasında basılmıştır. Daha sonra Sakız Meydanı'nda yer alan kendi matbaasına geçmiştir.² İstikbal Gazetesi'nin basıldığı Rum matbaasında Rum Epohi Gazetesi de basılıyordu. Pontus Rum Devleti kurma çabasında olduğu için daha sonra sıkıyönetim mahkemesine verilen Epohi Gazetesi ile aynı matbaayı kullanmak İstikbal'in yayın politikasını zorlaştırmaktaydı.³ Kâğıt sıkıntısı da yaşayan İstikbal Gazetesi ambalaj kâğıtları kullanmak zorunda kalmıştır.⁴ Yayın hayatına devam edebilmek için Pontus Rum hareketlerinden bahsetmeden, sadece milli birliğe dönük yayınlar yapmak zorunda kalan İstikbal, 1920 yılında halktan toplanan yardımlarla Sakız Meydanı'ndaki matbaasını kurup özgürlüğüne kavuşmuştur.⁵

İstikbal Gazetesi'nin kuruluş amaçları: Millî Mücadele'yi desteklemek, İstanbul Hükümeti'nin mağlubiyeti kabullenene kararlarının karşısında durmak, Türklüğü savunmak, bağımsızlık mücadelesiyle istenenleri hem iç hem dış dünyaya açıkça ilan edebilmek, düşmanların niyetlerini ve planlarını ortaya çıkarıp halka anlatabilmektir.⁶ Nitekim İstikbal'in başyazarı Faik Ahmet'e göre İstanbul Hükümeti memleketi düşünmek yerine saraydan emir alıyordu. Bu nedenle Tevfik Paşa Kabinesi Meclisi feshettikten sonra yeni bir seçim yapılmamıştı. Millet yalnız ve dağınık bir hâlde kalmıştı. Millî davayı sürdürebilmek için Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ihtiyaç vardı. Rum gazetelerinin yanı sıra Ömer Fevzi'nin Selamet Gazetesi ile İstanbul'daki Peyam ve Sabah Gazeteleri de mücadele karşısı yayınlar yapmaktaydı. İstikbal'in neşri bir gaye değil, asıl amaca ulaşmak için bir araç olarak görülüyordu. Bu amaç da bir cemiyet kurmaktır.⁷ İstikbal Gazetesi'nin Millî Mücadele sırasında Doğu Karadeniz Bölgesi'nde önem kazanmasının bir nedeni de bölgede kurulan Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olmasıdır. Gazetenin yayın hayatı Millî Mücadele öncesi ve sonrası olarak ikiye ayrılırsa şehir ve bölge halkının mücadeleyi desteklemesinde İstikbal Gazetesi'nin önemi ortaya çıkar.⁸ Bu durumu

1 Bk. Hüseyin Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını* (Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını, 2010), 143-297.

2 Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, 161.

3 Cumhuriyet Odabaşoğlu, *Trabzon Milli Mücadele Yılları Basını* (Trabzon: Eser Ofset, 1993), 9.

4 Mesut Çapa, "Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", *Atatürk yolu Dergisi* 3/10 (1992), 133-168.

5 Albayrak, *Dünden Bugüne Trabzon Basını*, 166-171; Sabahattin Özel, *Millî Mücadelede Trabzon*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992), 54.

6 Faik Ahmed, "Maksadımız Emelimiz", *İstikbal*, 27 Ocak 1921, 1.

7 Faik Ahmet Barutçu, *Siyasi Hatıralar* (Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001), 1: 23-34.

8 Çapa, "Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", 139.

en iyi anlatanlardan biri de Erzurum'a giderken Trabzon'a uğrayıp buradaki durumu aktaran Cevat Dursunoğlu'dur. Cevat Bey'e göre Trabzon halkı şehrin elden çıkmasına karşı çıkarak Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti etrafında toplanmış ve davanın yazıyla müdafaasını da İstikbal Gazetesi üstlenmiştir.⁹

Gazetenin başlıca haber kaynakları Anadolu Ajansı ile Ankara ve İstanbul gazeteleri idi. Bunların dışında Moskova telsizi ve Gürcü gazeteleri de haber kaynakları arasında yer alıyordu.¹⁰ Kendi matbaasında basılmaya başladıktan sonra ise başlıca konuları Pontus Meselesi, İtilaf Devletleri ve Yunan Donanması'nın faaliyetleri, şehirle (Trabzon) ilgili haberler ve resmî ilanlar olmuştur. Ayrıca gazete de çeşitli köşe yazıları da yer almaktaydı.¹¹ Gazetenin beş kurucusundan Mustafa Reşit, Mehmet Murat ve Zeynelabidin Beyler memur olduklarından siyasi yazılar yerine bilimsel ve sosyal yazılar yazacaklardı. Salih Zeki Bey politik fıkralar yazarken, İstikbal'in başyazarlığını Ahmet Faik Bey üstlenmiş ve Gazetenin politik yönünü tayin eden kişi olmuştur.¹²

2. TBMM'nin Açılışı ve İstikbal Gazetesi

Millî Mücadele'nin başlamasından sonra ülkedeki merkezi otorite sorunları yön değiştirmiştir. Anadolu'nun birçok vilayeti Heyet-i Temsiliye'nin etki alanına girmiştir. Şeklen İstanbul hala başkent, Padişah ise ülke yönetiminin başındaki kişiydi. Fakat İstanbul İtilaf Devletleri'nin kontrolü altındaydı. Padişah ve İstanbul Hükümeti barış görüşmelerini sonuçlandırmak için Millî Mücadele karşıtı bir tutum sergiliyordu.⁴ Ancak bu tutum Millî Mücadele destekçileri tarafından düşman devletlerin tazyiki altında olmakla açıklanmış ve Mücadelenin amaçlarından biri de saltanat ve hilafeti kurtarmak olmuştur. Bu nedenle de İstanbul'dan verilen emirlerin çoğuna itibar edilmemekteydi. 22 Haziran 1919'da yayımlanan Amasya Genelgesi'ne göre İstanbul'daki Meclisin aksine her türlü etki ve denetimden uzak bir şekilde yeni bir Meclisin kurulması istenmişti.¹³ Daha sonra ana hatları Erzurum ve Sivas Kongrelerinde şekillenen Misak-ı Millî kararları kabul edilmişti. Ayrıca Sivas Kongresinde tüm ülkeyi temsil edecek Heyet-i Temsiliye oluşturulmuştur. Böylece İstanbul'daki hükümete karşı Anadolu'da da bir yürütme organı ortaya çıkmıştı.

İstanbul Hükümeti ve Heyet-i Temsiliye arasında Dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesinin¹⁴ kurulmasına kadar ciddi bir mücadele yoktu. Hatta Amasya'da yapılan görüşmelerden sonra iki taraf arasında bir uzlaşmaya varılmıştır. 20-22 Ekim 1919 tarihlerinde yapılan görüşmelerde

9 Ömer Ali Keskin, "Millî Mücadele'ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; "İstikbâl", *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2014), 183-198.

10 Çapa, "Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi", 134.

11 Mesut Çapa, *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti* (Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998), 61-72.

12 Hikmet Öksüz ve Veysel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi* (Trabzon: Serander Yayınları, 2008), 158.

13 *Millî Egemenlik Belgeleri* (Ankara: TBMM Basımevi, 2015), 13, 25.

14 Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt III Sevr'de Ölüm* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010).

Meclis-i Mebusanın yeniden açılması kararlaştırılmıştır. Meclis-i Mebusanın açılış yeri konusunda ise bir karar verilememiştir. Heyet-i Temsiliye İstanbul'da açılmasını ilk önce sakıncalı bulmuş, iki taraf arasındaki yazışmalar sonucunda 16 Kasım 1919'da Meclisin İstanbul'da açılması kabul edilmiştir.¹⁵

Meclis-i Mebusana katılacak mebusların belirlenmesi için Aralık ayında seçimler düzenlenmiştir. Meclis-i Mebusan ile birlikte Meclis-i Ayan da açılmıştır.¹⁶ Meclis-i Mebusan ilk oturumunu 12 Ocak 1920 tarihinde Padişah Vahdeddin'in beyannamesi ile açmıştır. Meclisin en önemli faaliyeti Misak-ı Milli'yi kabul etmek olmuştur. 22 Ocak'ta okunan metin çok az değişiklikle 28 Ocak'ta kabul edilmiştir. 17 Şubat'ta ise alınan bu karar bütün kamuoyuna bildirilmiştir.¹⁷ Misak-ı Milli'nin kabul edilmesi İtilaf Devletleri'ni kaygılandırmış ve önce Ali Rıza Paşa Hükümeti'nin istifaya zorlanması sonra da İstanbul'un tamamen işgal edilmesiyle sonuçlanmıştır. Ayrıca Meclis-i Mebusanda yer alan yaklaşık 150 mebus Malta'ya sürgün edilirken, bu durumu kınayan Meclis son oturumunu 18 Mart'ta yaparak bir daha toplanamamıştır. Nitekim 11 Nisan 1920'de de Meclis-i Mebusan Padişah tarafından feshedilmiştir.¹⁸

Meclis-i Mebusanın dağıtılması üzerine Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, 19 Mart'ta yayımladığı bir genelge ile Ankara'da fevkalade bir Meclisin toplanacağını bildirmiştir. Bu genelgeye göre Aralık'ta yapılan seçimler yenilenecek, her livadan beş vekil yeni Meclise katılacaktı. Ayrıca Meclis-i Mebusan'dan gelecek mebuslar da Meclise dâhil olacaktı.¹⁹ Ankara'da bir Meclisin açılması ve yeni seçim süreci tüm basında olduğu gibi Anadolu'daki az sayıdaki gazeteden biri olan İstikbal Gazetesi'nde de gündem olmuştur. Gazetenin başyazarı olan Faik Ahmet Sevr Antlaşması'nın tadil edilmesinden yana olmayıp, Misak-ı Milli'nin uygulanmasından yanaydı.²⁰ Yeni bir meclis kurulması kararının alınması, meclisin kuruluşu ve sonrasını kapsayan yaklaşık bir aylık dönemde, İstikbal Gazetesi'ndeki makale ve haberlere bakıldığında şu başlıkların vurgulandığı görülmektedir:

- Meclisin Gerekliliği
- Meclisin Meşruiyeti
- Meclisin Niteliği
- Meclisin Görevi

15 Bekir Sıtkı Baysal, *Heyet-i Temsiliye Kararları* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974), 58-59.

16 Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kıratlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993), 250-251.

17 Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanyaya Kadar III* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019), 13.

18 Lewis, a.g.e., 250-251.

19 İhsan Güneş, *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009), 59-60.

20 Mesut Çapa, *Faik Ahmet Barutçu Hayatı ve Kişiliği* (Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1998), 15.

2.1. Meclisin Gerekliliği

Birinci Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmasıyla birlikte 30 Ekim 1918'de İtilaf Devletleri ile Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştı. Bu antlaşmadan sonra İtilaf Devletleri Osmanlı topraklarının kilit bölgelerini işgal etmiş ve kontrolü eline almıştır. İstanbul ise resmen işgal edilmemekle birlikte, İtilaf Devletlerine ait donanma boğaza demir atmış ve askerler şehre girmişti. Haberleşme sistemleri hükümet haberleşmesi hariç bu devletlerin kontrolü altına alınmıştı.²¹ 16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edilmesi ve 18 Mart'ta son kez toplanan Meclis-i Mebusanın dağıtılmasıyla ülkenin geleceği yeni bir sürece girmiştir. 19 Mart'ta alınan karara istinaden Ankara'da fevkalade bir meclis kurulması bir zaruriyet hâlini almıştır. İstikbal gazetesi de bu meclisin kuruluş nedenlerine yayınlarında sıkça yer vermiştir.

Faik Ahmet imzalı başyazılarda başkent İstanbul'da yasama, yürütme ve yargı güçlerinin işgalle birlikte devletin kontrolünden çıktığı, bu nedenle de olağanüstü bir meclis toplamanın zaruret halini aldığı belirtilmiştir. Hali hazırda mevcut olan Heyet-i Temsiliye'nin bir meclise dönüşmesi gerektiği anlaşılabilir bir durumdu.²² Ülkenin mevcut durumunun getirdiği noktada olağanüstü tedbirlerin alınmasındaki zaruri durum takdir edilemez değildi. İstanbul'un işgali sadece üç erki devre dışı bırakmamış, aynı zamanda Müslüman dünyasının lideri Halifeyi de özgürlüğünden mahrum bırakmıştır. Meclis-i Mebusana yapılan saldırı, Türk ve Müslümanlarca kutsal sayılan milli ve dini değerlerin aleyhinde ağır kararlar alınması da olağanüstü tedbirlerin gerekçelerini oluşturmuştur. İtilaf Devletleri'nin faaliyetlerinin amaçlarından biri Halifenin milletin başında olmasından kaynaklanan endişeyi bertaraf etmektir.²³

İstikbal Gazetesi'nde yer alan başka bir haber de gazetede ismi verilmeyen bir mebusun telgraftıyla ilgilidir. İlgili mebus, hilafet ve saltanat makamlarının fiilen işgal edilmesinin ve Meclis-i Mebusanın tamamen ortadan kaldırılmasının kendisini Anadolu'ya geçme kararı almaya sevk ettiğini bildirmiş, Anadolu'ya herkesi davet ederek yapılacak seçimlerin önemini vurgulamıştır.²⁴ İstanbul'da yaşanan kaos hükümet seçimlerine de yansımıştı. Ali Rıza Paşa hükümetinin baskıyla istifa ettirilmesinden sonra yerine Salih Paşa kabinesi kurulmuş fakat bu kabine de dış baskılara dayanamayarak istifa ettirilmiştir. İstikbal Gazetesi'nde bu konu detaylıca ele alınmıştır. Başyazar Faik Ahmet imzalı bir yazıda Salih Paşa kabinesinden sonra kurulan Dördüncü Damat Ferit Paşa kabinesinin memlekete getirisi ve götürüsü hakkında bir değerlendirme yapılmıştır. Buna göre Salih Paşa kabinesi milli emeller için çalışmaya imkân bulamasa da yabancı devletlere hizmet etmekten de kaçınmıştır. Ferit Paşa ise Millî Mücadeleye muhalif bir grubun lideriydi. Bu grup Avrupa'nın güvenini ne pahasına olursa olsun kazanmaktan yanaydı. Avrupa'nın Türklerden itaat ve sulh şartlarının kolaylıkla uygulanmasını beklemesi

21 Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, I (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953), 521.

22 Faik Ahmed, "Meclisin Fevkalade İntihabı Münasebetiyle", *İstikbal*, 7 Nisan 1920, 1.

23 Faik Ahmed, "Yine İntihab Meselesi", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, 1.

24 "Bir Mebusun Telgrafı", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, 2.

Ferit Paşa'nın grubu tarafından karşılanması gereken bir istek olarak görülüyordu. Dolayısıyla Ferit Paşa kabinesi yabancı ülkeleri memnun edecek bir kabineydi.²⁵ Ayrıca Üçüncü Ferit Paşa Kabinesi döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın memuriyetten azledilmesi, Sivas Kongresi'nin basılmaya çalışılması gibi Millî Mücadele hareketini ortadan kaldırmaya yönelik icraatlarda bulunmuş olması Ferit Paşa'nın yabancıların istediği yönde hareket ettiğini göstermiştir. Dördüncü Ferit Paşa kabinesinin göreve getirildiğini belirten hatt-ı hümayun ile de kabineden beklenenin milliyet adı altında ortaya çıkarılan karışıklıkların önlenmesi, asayişin sağlanması olduğu belirtilmişti. Böylece yeni kabine Millî Mücadele'ye karşı faaliyetlerinde sarayın da desteğini kazanmış oluyordu.²⁶

Faik Ahmet'e göre bir kabinenin başarılı olması için dâhilde ve hariçte güven ve itibar temin etmesi gerekliydi. Ali Rıza ve Salih Paşa kabineleri dâhilde bu güveni temin etseler de memleketteki olağanüstü şartlar gereği harici memnun etmeleri mümkün değildi. İstanbul kabineleri dâhilin güvenini temin etmeye çabaladıkça hariçten uzaklaşıyorlardı. Yabancı devletlerin İstanbul kabinelerine itibarlı olarak yaklaşmaları ancak bu kabinelerin Millî Mücadele aleyhinde olmalarıyla mümkündü. Ferit Paşa kabinesi bu açıdan harici memnun etmekte fakat dâhilde tepkiyle karşılanmaktaydı. Yazara göre İtilaf Devletleri'nin amaçları belirsizdi ve gerek sulhun tatbiki gerekse Millî Mücadele'nin sona erdirilmesi asıl amaca hizmet eden araçlardı. Meclis-i Mebusanın hükümsüz hale gelmesi ve Sarayın dış baskılar neticesinde görevlerini ifa etmekten mahrum kalması, millet ile hükümet arasında bir uçuruma yol açmıştı. Memleketin vaziyetinin düzelmesi için şahsi ve zümre meselelerinden uzakta bütün milletin bir merkezden idare edilmesi, Millî Mücadeleye karşı siyasetten vazgeçilmesi, tüm Müslümanların ve memleketine bağlı her ferдин milli menfaatlerden başka saiklerin tahriklerine kapılmadan hareket etmesi gerekiyordu. Bu lüzumlu davranış vicdani, insani, dinî ve vatani bir borçtu. Faik Ahmet son olarak Ferit Paşa'nın izlediği Anadolu'yu isyancı gösteren siyasetin Allah katında telin edileceğini, Ferit Paşa'ya düşenin Anadolu'yu anlamak ve Avrupa'ya anlatmak olduğunu ileri sürmüştür.²⁷ Nitekim Ferit Paşa kabinesinin Meclis-i Mebusanı feshetmesinin getirdiği zaruret nedeniyle Anadolu'da büyük bir meclisin toplandığı gazeteye yansımıştır. Bu haberde de İstanbul'un işgaliyle devletin idare makinasının yabancı güçlerin eline düşmesi, Hükümdarda ne karar alacak ne de özgür kalacak bir irade bırakılmadığı tekrarlanmış, İstanbul'da çeşitli etnik unsurları birbirlerine kırdırmak için tertipler düzenlendiği iddia edilmiştir.²⁸ Böylece İstikbal Gazetesi olağanüstü bir meclisin toplanmasının zaruriyetini halkın daha iyi anlamasını amaçlayan bir yayın politikası takip etmiştir.

25 Faik Ahmed, "Kabinenin Tebeddülü Münasebetiyle", *İstikbal*, 17 Nisan 1920, 1.

26 Osman Akandere ve Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Milli Mücadele Karşıtı Politikaları* (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011), 93, 107.

27 Faik Ahmed, "Kabinenin Tebeddülü Münasebetiyle", *İstikbal*, 17 Nisan 1920, 1.

28 Faik Ahmed, "Meclis-i Milli-i Fevkaladenin Küşadı", *İstikbal*, 27 Nisan 1920, 1.

2.2. Meclisin Meşruiyeti

Yeni meclisin kurulmasının zorunlu bir hal aldığı dönemde bu meclisin meşru bir yapıda olduğu da özellikle vurgulanmıştır. Esasen olağanüstü durumlar karşısında milletin kendisine müracaat edilmesi kararının Erzurum Kongresinde alındığı *İstikbal Gazetesi*'nde yer almıştır. Bu karara göre olağanüstü bir durumda kongre yeniden toplanacaktı. Bu durumda toplanacak olan meclis aynı zamanda bir kongre niteliği taşıyordu.²⁹

Meclisin meşruiyeti konusu son Meclis-i Mebusan Reisi Celaleddin Arif Bey'in Ankara'ya gelme kararıyla birlikte gündemde yer almıştır. İyi bir hukukçu olan Celaleddin Arif Bey'in fevkalade meclisin açılacağını bildiren genelgeyi onaylaması ve kamuoyuna duyurması Mustafa Kemal Paşa tarafından talep edilmişti. Celaleddin Arif Bey'e henüz yolda iken ulaşan bu talep karşısında Celaleddin Arif Bey'in verdiği cevap; olağanüstü meclisin toplanmasını desteklediği fakat bu kararın olabildiğince yasalara dayandırılması gerektiği şeklinde olmuştur. Celaleddin Arif Bey'e göre Kanun-i Esasi de olağanüstü durum için bir madde olmasa da Fransa Anayasası'nda mücbir sebepler yer almaktaydı. Bu anayasaya göre meclis yasa dışı olarak kapatılır ya da saldırıya uğrarsa, meclis üyelerinde kurtulabilenler vilayet ve liva meclislerinden seçilen ikişer üyeye birlikte uygun bir yerde toplanabilirdi. Böylece kapanan meclisin yeniden açılması ya da saldırının ortadan kaldırılması için gerekli olan kararlar alınabilirdi.³⁰

Celaleddin Arif Bey Ankara'ya geldikten sonra belediye başkanlıklarına çektiği bir telgrafta yapılan seçimin mevcut durum karşısındaki önemini ve hukuki geçerliliğinin olduğunu vurgulamıştır. Faik Ahmet'in yazısında telgraftan bahsedilmektedir. Memlekette yaşananların vahameti; memleketin varlığını sürdürebilmesinin yanında Türk milletinin yaşama hakkını ve geleceğini ilgilendirdiğinden yalnız Meclis-i Mebusan değil daha geniş yetkilere sahip olarak teşekkül edecek bir meclisin olması lüzumluuydu. Bu nedenle Ankara'da parlamento ve olağanüstü meclisin azalarının toplanmakta olması isabetli bir karar olarak görülmeliydi.³¹ Aynı sayıda telgrafın tam metni de bir iki eksik kelimeyle verilmiştir. Bu telgrafta Celaleddin Arif Bey; İstanbul'un işgalini devletin yürütme gücünü felce uğratan hukuksuz bir girişim olarak nitelemiş, milli müesseselere ve Meclise tecavüz edilmesinin ardından hukuk ve istikbalin korunmasının tek çaresini Anadolu'ya geçmek olarak görmüştür. Heyet-i Temsiliye'nin meclisin toplanması için gönderdiği genelgenin anayasaya ve diğer kanunlara uygun olduğunu belirten Celaleddin Arif Bey, bu genelgenin haklı bir emir olduğunu ve bu suretle gerçekleşecek milli iradenin, devlet hukukunu ve milletin garantör olacağı esasları içereceğine şüphe olmadığını söylemiştir.³² Celaleddin Arif Bey bu telgrafın yanı sıra yabancı ülkelerin İstanbul'daki olağanüstü temsilcilerine ve sefirlerine gönderdiği protestoda İstanbul'un işgali, Meclise ve anayasaya indirilen darbeye tepki göstermiş, bu davranışların milleti kendini savunma mecburiyetinde bıraktığını vurgulamıştır. Ona göre padişah ve halifeyi içine düştüğü esir

29 Faik Ahmed, "Meclis'in Fevkalade İntihabı Münasebetiyle", *İstikbal*, 7 Nisan 1920, 1.

30 Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Haz. Kemal Bek (İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2007), 406-407.

31 Faik Ahmed, "Yine İntihab Meselesi", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, 1.

32 "Mebusan Reisi Ankara'da", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, 1.

hayatından kurtarmak için yapılacak teşebbüsler bütün Müslümanların ortak kararıydı.³³

Meclis-i Mebusanın resmen feshedilmesi de 17 Nisan 1920 tarihli İstikbal Gazetesinde yer almıştır. Buna göre 16 Nisan'da feshedilen Meclis-i Mebusan; içinde İngilizlerin de olduğu askerî bir kuvvet gelmiş ve burada bulunan beş on mebusu dışarı çıkartarak irade-i seniye ile Meclisin yürürlükten kaldırıldığını kendilerine iletmiştir.³⁴ Merkezi hükümete (İstanbul Hükümeti) ve hilafet gücüne İtilaf Devletleri tarafından uygulanan baskının bir amacı temin için yapıldığı, bu amacın da milletin hayrına olamayacağını ileri süren İstikbal Gazetesi; bu durumu anlamak, kavramak ve karşılık vermenin elbette ki milli iradeyi ve hâkimiyeti tecelli ettirecek hukuki bir vasıtayı zorunlu kıldığını belirtmiştir. Ankara'da toplanan Meclis bu vasıtanın kendisidir.³⁵

2.3.Meclisin Niteliği

Ankara'da açılacak olağanüstü meclis yayımlanan genelge gereği dağıtılan Meclis-i Mebusandan gelebilen mebuslar ile Anadolu'dan seçilen mebuslardan oluşacaktı. Seçilecek mebuslar Meclis-i Mebusan seçimlerindeki yasalara tabi olacak ve seçimlerde o dönemki idari birimler olan livalar esas alınacaktı. Adaylar her livadan beş üyenin seçileceği seçimlere bir parti ya da dernek aracılığıyla girebileceği gibi bağımsız olarak da katılabilecekti. Seçimler gizli oy, açık sayım ve salt çoğunluğun sağlanması ilkeleriyle gerçekleştirilecekti.³⁶ Bu kapsamda Meclis-i Mebusana mensup olarak seçimlere girmeden olağanüstü meclise katılma hakkı bulunan mebusların ilk kfilesi Ankara'ya gelmişti. Bu mebuslardan birisi de sabık Meclis-i Mebusan Reisi hukukçu Celeddin Arif Bey idi. İstikbal Gazetesi bu gelişmeyi memnuniyet verici olarak nitelendirmiş ve Meclis-i Milli'nin (yeni açılacak meclisin) başında Celeddin Arif Bey'in bulunmasını uygun görmüştür.³⁷ Seçimlerin sürmesine de değinen Gazete, her saniyesinin milletin hayatı ve memleketin geleceğiyle ilgisi olan bu hengâme de milli ve vicdani vazife için aceleci olunmasını istiyordu.³⁸

Bir milletin geleceğini kendi elinde bulundurduğu bir siyaset izlemesi hakkıydı. Hilafet ve saltanatın hükümsüz ve nüfuz edemeyecek hale getirilmesinden sonra milletin durumuna hâkim ve zapt olmak ihtiyacı ortaya çıkmıştı.³⁹ Anadolu'nun düşman işgali altında olmayan her köşesinden gelen mebuslar, Meclis görüşmelerinde Halifeye bir mektup yazılmasına karar vermişti. Bu mektupta milli müdafaanın düşman bayrakları baba ocaklarından çekilene dek devam ettirileceği, Padişahın tahtının etrafında her zamankinden sıkı bir şekilde toplanmış bulunulduğu belirtilmişti. Buna göre ilk söz de son söz de padişaha sadakatti.⁴⁰ İstikbal

33 "Mebusan Reisinin Protestosu", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, 1.

34 "Meclis-i Mebusanın Feshi", *İstikbal*, 17 Nisan 1920, 1.

35 "Meclis-i Milli-i Fevkaladenin Küşadı", *İstikbal*, 27 Nisan 1920, 1.

36 Atatürk, a.g.e., 404.

37 "Mebuslar Ankara'ya Gidiyor", *İstikbal*, 7 Nisan 1920, 2.

38 "Bir Mebusun Telgrafı", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, 2.

39 "Meclis-i Milli-i Fevkaladenin Küşadı", *İstikbal*, 27 Nisan 1920, 1.

40 "Büyük Millet Meclisinin Zat-ı Şahaneyeye Maruzatı", *İstikbal*, 9 Mayıs 1920, 1.

Gazetesi'nin sık sık saltanata ve hilafete bağlılık vurgusu yapması Millî Mücadele'nin halk nazarında daha çok desteklenmesi ve haklılığı konusunda Gazetenin kuruluş amaçlarına uygun bir politika izlendiğinin göstergesidir. Aynı zamanda Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin yayın organı olan *İstikbal*, bölgesel olarak da milli bilinci uyandırma ve milli birliği sağlama gibi çeşitli misyonlara sahipti. Bu nedenle İstanbul hükümetinin gerçekleştiremediği işgal karşıtı, bağımsızlık mücadelesini desteklemek konusunda basının sahip olduğu propaganda gücünü kullanıyordu.

2.4.Meclisin Görevi

İstikbal Gazetesi'nin başyazarı Faik Ahmet Bey, olağanüstü meclise seçilecek azalar konusunun üstünde sıkça durmuştur. O'na göre, memleketçilik esası altında toplanacak bu azaların seçiminde dikkat edilecek unsurlar;

- Tesir altında kalmamak,
- Memleketin vaziyet ve ihtiyacına göre hareket edebilmek,
- Güvenilir olmak,
- Memleketin durumuna ilgi duymak,
- Sorunlara çözüm bulmak için vatansever bir hisle birlikte çalışabilmek,
- Uzlaşmacı olmak ve ihtilafa yol açmamaktır.⁴¹

Seçilecek azalar Ankara'da toplandıklarında memleketin geleceği hakkında önemli müzakerelerde bulunacaktı. Bu azalar çok ağır bir sorumluluğun altına girmişti ve alacakları kararlar İslam'ın bekası ve ortak geleceğini alakadar edecekti. Bu nedenle de tesir altında kalmadan selamet ve kurtuluş için hakiki ve makul düşünceler içerisinde olmak zorundaydılar.⁴²

Meclisin görevi hayat hakkı ve inkişafının onayını istemek, esareti kabullenmemek, hilafet ve saltanatın hürriyeti uğruna çalışmaktır.⁴³ Mukadderatını milletin kendisinin belirlemesi için çalışılacaktır. Bu sayede İstanbul ve diğer işgal altındaki vilayetlerin kurtarılması amaçlanıyordu.⁴⁴ Meclisin merasimlerle açılışı ve açılışın Cuma gününe denk getirilmesi nedeniyle gerçekleşen ritüeller de haberlere yansımıştır. Cuma namazının kılınması kurbanlar kesilmesi, Kuran-ı Kerim okunması da bunlardandır. Meclisin açılışı Trabzon'un Ortahisar Camisinde de anılmıştır.⁴⁵

Meclisin açılmasından sonra karşılaşılan tepkiler, Millî Mücadele için bir sorun teşkil etmekteydi. İngilizler satın aldıkları casuslar aracılığıyla Millet Meclisini ve hatta İzmir'in işgaline karşı silahla direnenleri Padişaha isyan etmekle suçlamışlardır. Buna karşılık gazetelere Mustafa Kemal imzasıyla verilen bir beyannamede amaçlarının isyan olmadığı, aksine;

41 Faik Ahmed, "Meclisin Fevkalade İntihabı Münasebetiyle", *İstikbal*, 7 Nisan 1920, 1.

42 Faik Ahmed, "Yine İntihab Meselesi", *İstikbal*, 10 Nisan 1920, 1.

43 Faik Ahmed, "Kabinenin Tebeddülü Münasebetiyle", *İstikbal*, 17 Nisan 1920, 1.

44 "Meclis-i Milli-i Fevkaladenin Küşadı", *İstikbal*, 27 Nisan 1920, 1.

45 "Meclis'in Küşadı", *İstikbal*, 24 Nisan 1920, 1.

- Halife ve padişahı kurtarmak,
- Anadolu'nun parça parça birilerinin eline geçmesini engellemek,
- İstanbul'u yeniden anavatana bağlamak olduğu açıklanmıştır.

Bu beyannameye göre Padişaha isyan yalanıyla amaçlanan vatani müdafaa eden kuvvetleri aldatarak vatani sahipsiz bırakmaktır.⁴⁶ İstikbal Gazetesi'nde yer bulan bu beyanname ile Millî Mücadele'nin haklılığı vurgulanırken, aynı zamanda Halife ve Padişaha karşı olunmadığının da propagandası yapılmıştır. Nitekim bu propaganda zamanın şartları gereği gerek yerel gerekse ulusal boyutlarda Millî Mücadele'yi destekleyen her mecrada dile getirilmiştir.

Sonuç

Dünya üzerinde amacı ne olursa olsun bütün silahlı veya silahsız mücadelelerin vazgeçilmez bir parçası propagandadır. Propagandanın en önemli aracı ise basındır. Türk Millî Mücadele'sinin nedenlerini ve haklılığını tüm dünyaya aktarabilmek için de basın araçları sürekli olarak kullanılmaya çalışılmıştır. Millî Mücadele karşıtları da yine basın yoluyla faaliyetler yürütmüşlerdir. Sivas Kongresinden sonra mücadeleyi desteklemek ve katkı sağlamak şiarıyla İrade-i Millîye Gazetesi çıkarılmıştı. Yerel olarak da gazetecilik faaliyetleri teşvik edilmiştir. Trabzon'da 10 Aralık 1918 tarihinde yayın hayatına başlayan İstikbal Gazetesi de aynı amaç doğrultusunda bir yayın politikası izlemiştir. Ancak yine Trabzon'da yayımlanan Selamet Gazetesi de karşı bir propagandanın örneğini teşkil etmiştir. TBMM'nin açılış sürecinde haftada iki kez çıkan İstikbal Gazetesi, gelişmeleri okuyucularına aktarırken Millî Mücadele'nin ve yeni bir meclisin açılması gerekliliğinin üzerinde durmuştur. İstanbul'un işgaliyle saltanat ve hilafet makamlarının düştüğü durum vurgulanmış, memleketin geleceği için baskı altında kalmadan özgürce karar verebilen bir meclisin açılması zaruretinin doğduğu ileri sürülmüştür. TBMM'ye seçilecek olan mebusların sahip olması gereken özellikleri vatanseverlik dairesi etrafında ele alan gazete, Padişah ve Halifeye olan sadakatin de kesinlikle devam ettiğini belirtmeyi ihmal etmemiştir. İstikbal Gazetesi'nde saltanat ve hilafet makamlarının Millî Mücadele karşıtı tutumunun yabancı baskısı altında ve bir nevi esaret içerisinde olmalarından kaynaklandığı, Millî Mücadele'nin bu durumu düzeltebileceği vurgulanmıştır. Ayrıca TBMM'nin meşruiyetine ve görevlerine de yer veren İstikbal Gazetesi, hukuki dayanağı konusunda mücbir bir sebep olarak İstanbul'un işgalini göstermiştir. Bu doğrultuda Meclisin görevi de ülkenin çeşitli yerlerindeki işgali engellemek, İstanbul'u yeniden anavatana bağlamak, Halife ve Padişahı kurtarmaktır.

İstikbal Gazetesi'nin yayın yoluyla zor şartlar altında sürdürdüğü mücadelenin sahadaki teşkilat yapısını Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti oluşturmuştur. Bu Cemiyetin yayın organı olan İstikbal Gazetesi böylece daha etkili bir konuma ulaşmış ve halkı gerek bölgesel gerekse ulusal çaptaki bağımsızlık mücadelesine davet etmiştir. Bu çağrısıyla Trabzon şehrinin dışında Doğu Karadeniz Bölgesini de etkilemeyi başaran İstikbal Gazetesi, Batum'a dahi ulaşıyordu.

46 Mustafa Kemal, "Millete Beyanname", İstikbal, 26 Nisan 1920, 1.

Çoğu zaman haber kaynakları Anadolu Ajansı, İstanbul ve Ankara gazeteleri olan İstikbal Gazetesi, Trabzon'un coğrafi konumundan ötürü Batum üzerinden gelen Gürcü gazeteleri ve Moskova telsizi gibi kaynaklardan da faydalanmıştır. Dolayısıyla Ankara'da bir Millet Meclisi'nin açılışını tüm yönlerden ele alarak bölge halkına anlatmakta İstikbal Gazetesi önemli bir rol oynamıştır.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazarlar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The authors have no conflict of interest to declare.

Grant Support: The authors declared that this study has received no financial support.

Kaynaklar/References

“Mebuslar Ankara'ya Gidiyor”. *İstikbal*, 7 Nisan 1920.

“Bir Mebusun Telgrafı”. *İstikbal*, 10 Nisan 1920.

“Mebusan Reisi Ankara'da”. *İstikbal*, 10 Nisan 1920.

“Mebusan Reisinin Protestosu”. *İstikbal*, 10 Nisan 1920.

“Meclis-i Mebusanın Feshi”. *İstikbal*, 17 Nisan 1920.

“Meclis'in Küşadı”. *İstikbal*, 24 Nisan 1920.

“Meclis-i Millî-i Fevkaladenin Küşadı”. *İstikbal*, 27 Nisan 1920.

“Büyük Millet Meclisinin Zat-ı Şahaneye Maruzatı”. *İstikbal*, 9 Mayıs 1920.

Akandere, Osman ve Hasan Ali Polat, *Damat Ferit Paşa Hükümetlerinin Millî Mücadele Karşısı Politikaları* Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2011.

Akşin, Sina. *İstanbul Hükümetleri ve Millî Mücadele Cilt III Sevr'de Ölüm*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

Albayrak, Hüseyin. *Dünden Bugüne Trabzon Basını*. 1. Cilt. Ankara: Trabzon İli ve İlçeleri Eğitim Kültür ve Sosyal Yardımlaşma Vakfı Yayını, 2010.

Atatürk, Mustafa Kemal. *Nutuk*. Hazırlayan Kemal Bek. İstanbul: Bordo Siyah Klasik Yayınlar, 2007.

Barutçu, Faik Ahmet. *Siyasi Hatıralar*. 1. Cilt. Ankara: 21. Yüzyıl Yayınları, 2001.

Baysal, Bekir Sıtkı. *Heyet-i Temsiliye Kararları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1974.

Çapa, Mesut. “Millî Mücadele Döneminde İstikbal Gazetesi”, Atatürk yolu Dergisi 3/10 (1992): 133-168.

Çapa, Mesut. *Millî Mücadele Döneminde Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*. Trabzon: Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, 1998.

Çapa, Mesut. *Faik Ahmet Barutçu Hayatı ve Kişiliği*. Trabzon: T.C. Trabzon Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları, 1998.

- Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. 1. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1953.
- Faik Ahmed. “Meclis’in Fevkalade İntihabı Münasebetiyle”. *İstikbal*, 7 Nisan 1920.
- Faik Ahmed. “Meclisin Fevkalade İntihabı Münasebetiyle”. *İstikbal*, 7 Nisan 1920.
- Faik Ahmed. “Yine İntihab Meselesi”. *İstikbal*, 10 Nisan 1920.
- Faik Ahmed. “Kabinenin Tebeddülü Münasebetiyle”. *İstikbal*, 17 Nisan 1920.
- Faik Ahmed. “Meclis-i Millî-i Fevkaladenin Küşadı”. *İstikbal*, 27 Nisan 1920.
- Faik Ahmed. “Maksadımız Emelimiz”. *İstikbal*, 27 Ocak 1921.
- Güneş, İhsan. *Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.
- Keskin, Ömer Ali. “Millî Mücadele’ye Giden Yolda Bir Gazetenin Doğuşu; “İstikbâl”. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/2 (2014): 183-198.
- Lewis, Bernard. *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Çeviren Metin Kıratlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1993.
- Millî Egemenlik Belgeleri*. Ankara: TBMM Basımevi, 2015.
- Mustafa Kemal, “Millete Beyanname”, *İstikbal*, 26 Nisan 1920.
- Odabaşoğlu, Cumhuri. *Trabzon Millî Mücadele Yılları Basını*. Trabzon: Eser Ofset, 1993.
- Öksüz, Hikmet ve Veysel Usta. *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı ve Trabzon'un Yakın Tarihi*. Trabzon: Serander Yayınları, 2008.
- Özel, Sabahattin. *Millî Mücadelede Trabzon*. Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1992.
- Tansel, Selahattin. *Mondros'tan Mudanyaya Kadar III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2019.